

УДК 39:94 (476)

**ЛЕГАЛЬНЫЯ І КРЫМІНАЛЬНЫЯ СПАСАБЫ ЖЫЦЦЕЗАБЕСПЯЧЭННЯ
БЕЛАРУСКАЙ ВЁСКИ Ё ПЕРЫЯД ПАСЛЯВАЕННАГА АДНАЎЛЕННЯ
(НА ПРЫКЛАДЗЕ ПОЛАЦКАЙ ВОБЛАСЦІ)**

*канд. гіст. навук, дац. А.В. СУМКО
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)*

Разглядаецца спецыфіка жыццезабеспячэння беларускай вёскі ў перыяд пасляваеннага аднаўлення, аналізуецца месца нелегальных промыслаў у сістэме гаспадарчых заняткаў і іх роля ў павышэнні дабрабыту вясковага насельніцтва. Прыярытэтнай крыніцазнаўчай базай даследавання сталі палявыя этнаграфічныя матэрыялы і архіўныя дакументы.

Ключавыя словы: *культура жыццезабеспячэння, пасляваеннае аднаўленне, вёска, Полацкая вобласць, сельская гаспадарка, нелегальная эканамічная дзейнасць.*

Уводзіны. Праблематыка жыццезабеспячэння ў сучаснай гістарычнай навуцы актыўна дыскутуецца ў полі актыўнага міждысцыплінарнага дыялогу. Этнолагі, антрапологі, прадстаўнікі мадэрных гістарычных школ спрачаюцца наконт выкарыстання і сутнаснай напаяльнасці тэрмінаў “побыт”, “гісторыя паўсядзённасці”, “жыццезабеспячэнне”, “сістэма жыццезабеспячэння” (СЖ), “культура жыццезабеспячэння (КЖ)”¹. Даследчыкі адзначаюць, што дзейнасць па жыццезабеспячэнні разгортваецца ў двух умоўных сістэмах каардынат, адна з якіх рэпрэзентуе адносіны “грамадства-прырода”, другая – адносіны “грамадства-індывід”, бо вытворчасць, размеркаванне і спажыванне матэрыяльных дабротаў здзяйсняецца ў пэўных сацыяльна-арганізаваных формах. Пад культурай жыццезабеспячэння разумеецца “ўзаемазвязаны комплекс асаблівасцяў вытворчай дзейнасці, дэмаграфічнай структуры і рассялення, працоўнай кааперацыі, традыцый спажывання і размеркавання, г.зн. экалагічна абумоўленых формаў сацыяльных паводзін, якія забяспечваюць чалавечаму калектыву існаванне за кошт рэсурсаў канкрэтнага асяроддзя пражывання” [1]. У сучасных даследаваннях прадметна-аб’ектная вобласць КЖ пашыраецца за кошт далучэння сюжэтаў пра псіхалагічны мікраклімат і сістэму каштоўнасцей у сялянскіх калектывах рознага маштабу, пра выпрацаваны сялянствам механізм пераадолення цяжкасцей ва ўмовах трансфармацыі сацыяльна-эканамічнага і палітычнага ладу. Апрача таго, трэба дадаць, што КЖ ва ўмовах традыцыйнага, аграрнага ў сваёй аснове, грамадства мае выразныя праекцыі ў калектывнай карціне свету і ўзаемаабумоўленасць з рознымі аспектамі духоўнай культуры. Такім чынам, КЖ можна вызначыць як *сукупнасць гаспадарчых практык, навываў і ведаў, якія забяспечваюць жыццяздольнасць калектыву, абумоўлены і знаходзяцца ў цеснай ўзаемазвязці з геакліматычнымі асаблівасцямі этнічнай тэрыторыі, сацыяльнай арганізацыяй і ўзроўнем гістарычнага развіцця народа і яе асобных частак*. КЖ адлюстравана ў карціне свету этнаса і ў сімвалічным вымярэнні рэпрэзентавана ў разнастайных аспектах духоўнай культуры народа (фальклор, каляндарныя і сямейныя абрады, магічныя практыкі, сімвалічныя прадпісанні і інш.)

Геаграфічныя рамкі даследавання абдымаюць тэрыторыю Полацкай вобласці, якая існавала з 1944 па 1954 год і мела ў сваім складзе раёны з рознымі тыпамі сацыяльна-эканамічнага ўкладу і, адпаведна, розным узроўнем дабрабыту насельніцтва. Да “ўсходніх” раёнаў, дзе калектывізацыя адбылася яшчэ ў даваенны час, адносіліся Асвейскі, Ветрынскі, Дрысенскі, Полацкі, Расонскі, Ушацкі, да “заходніх” – Браслаўскі, Відзскі, Глыбоцкі, Дзісенскі, Докшыцкі, Дунілавіцкі, Міёрскі, Пліскі, Шаркаўшчынскі раёны, якія да 1939 уваходзілі ў склад Польшчы і дзе пераважала аднаасобная гаспадарка. На стартавыя ўмовы пасляваенага аднаўлення паўплывала і тое, што падчас Вялікай Айчыннай вайны яны знаходзіліся ў розных адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінках, бо межы генеральнай акругі “Беларусь” і тылавога раёну групы армій “Цэнтр” фактычна супадалі са старой “польскай” мяжой, што, у сваю чаргу, яшчэ больш паглыбіла сацыяльна-эканамічны разлом 1920-1930-х гг. Гэта абумовіла спецыфічнасць сістэмы жыццезабеспячэння вясковага насельніцтва Полацкай вобласці ў паваяенныя гады, бо КЖ, якая акумулюе жыццёвы вопыт і стратэгіі ўзаемадзеяння этнаса з этнічнай (прыроднай) тэрыторыяй, неад’емна звязана з яго сацыяльнай арганізацыяй і карцінай свету ў цэлым. Вылучэнне і даследаванне

¹Сагаев, Р.М. Использование понятий “жизнеобеспечение”, “бытовая культура” и “культура повседневности” применительно к изучению обществ исторического прошлого // Этнографическое обозрение. – 2018. – № 1 – С.73–82; Пушкарева, Н.Л. Антропология повседневной жизни и этнографическое изучение бытовой культуры // Этнографическое обозрение. – 2018. – № 1 – С. 83–86; Ямсков, А.Н. Проблемы и перспективы использования понятия «жизнеобеспечения» и его производных в этнологии и археологии // Этнографическое обозрение. – 2018. – № 1 – С. 90–92.

праблематыкі жыццезабеспячэння беларускай вёскі прадстаўляецца перспектыўным ракурсам этнічнай культуры ў цэлым і можа выступаць як асобны прадмет даследаванняў.

Храналагічныя рамкі абдымаюць перыяд пасляваеннага аднаўлення сельскай гаспадаркі і калгаснай сістэмы ва ўсходніх раёнах Полацкай вобласці, паступовую ліквідацыю аднаасобных гаспадарак і пераход да прымусовай калектывізацыі ў заходніх раёнах, што суправаджалася разбурэннем традыцыйнага сялянскага ладу жыцця.

Асноўная частка. Наступствы Вялікай Айчыннай вайны былі вельмі разбуральнымі для Беларусі. Полацкая вобласць знаходзілася ў надзвычай цяжкім эканамічным становішчы, асабліва шэсць яе ўсходніх раёнаў: Асвейскі, Ветрынскі, Дрысенскі, Полацкі, Расонскі, Ушацкі. Дрысенскі і Асвейскі раёны былі ўключаны ў лік 36 найбольш пацярпелых ад нацыстаў на тэрыторыі БССР. У Дрысенскім раёне было спалена 426 вёсак, амаль цалкам былі зруйнаваны населеныя пункты Дзёрнавіцкага, Расіцкага, Сар’янскага і Юзэфоўскага сельсаветаў, а на тэрыторыі Асвейскага раёна не засталася ніводнай цэлай пабудовы. З 53 034 жыхароў даваеннага 1939 г. на 1 кастрычніка 1944 г. засталася 23 630 чалавек, у тым ліку ва ўсім Асвейскім раёне толькі 6 430 з 21 062 даваенных [2, с. 209]. Што датычыла заходніх раёнаў (Браслаўскі, Відзкі, Глыбоцкі, Дзісенскі, Докшыцкі, Дунілавіцкі, Міёрскі, Пліскі, Шаркаўшчынскі), то яны былі ў параўнальна лепшай гаспадарчай сітуацыі, чым усходнія часткі краю. У ліпені 1944 г. адзначалася, што хоць насельніцтва ва ўсёй БССР знаходзілася ў цяжкім становішчы, на захадзе людзі ў сваёй масе пазаставаліся на сельскагаспадарчых сядзібах і не адчулі ўсяго цяжару акупацыі [3, с. 317]. Аднак і там сітуацыя была складаная. Напрыклад, у Глыбоцкім раёне было знішчана цалкам 17 населеных пунктаў, 773 двара, дзе пражывала 8 560 чалавек, а Глубокае было разбурана на 80% [4, с. 5]. Катастрафічнае становішча ў тых раёнах, дзе нацысты ў барацьбе з партызанамі праводзілі палітыку “выпаленай зямлі”, адлюстравана і ва ўспамінах сельскіх жыхароў: *“Бедна, бедна (жылі) пасле вайны. І ліпу елі, і верас елі. Што было... нада ж было выжыць і ўсё. У нас спалілі ўсё да тла у 44-м гаду. Вясной усіх выгналі з дзярэўні, на падводы... У Зябкі ў баракі гналі нас”* (Глыбоцкі р-н)².

У ліпені 1944 г. ЦК КП(б) і СНК БССР прынялі пастанову “Аб аднаўленні калгасаў у вызваленых ад нямецкіх захопнікаў раёнах Беларускай ССР”, згодна з якім на працягу ліпеня-верасня арганізацыйна трэба было адрадзіць калгасы і правесці ўборку ўраджаю і сяўбу азімых [4, с. 10]. Ва ўсходніх раёнах Полацкай вобласці да канца 1944 г. было адноўлена 668 калгасаў [5, л. 27]. Калгасная сістэма аднаўлялася рознымі тэмпамі, у залежнасці ад рэальнага эканамічнага становішча канкрэтнай мясцовасці. Але найперш праводзілася рэквізіцыя калгаснай маёмасці, што ў перыяд акупацыі апынулася ў карыстанні вяскоўцаў: *“Аднавілі на наступны дзень, як немцаў выгналі. Мы ў кустах сядзелі, а красныя прыйшлі і сказалі, што можна вяртацца. А на наступны дзень прыехаў нейкі прадставіцель з Дрысы і сказаў, што ў каго калгасная карова, то трэба вярнуць”*³. У раёнах, якія найбольш пацярпелі ад вайны, гэты працэс расцягнуўся на некалькі год. Напрыклад, у Савейкаўскім і Сенькаўскім сельсаветах Асвейшчыны калгасы былі адноўлены толькі праз два – тры гады пасля вызвалення, па меры засялення спаленых вёсак [2, с. 209].

У заходніх раёнах вобласці ў паваяенны час пераважалі аднаасобныя гаспадаркі. У Глыбоцкім раёне ў 1944 г. за калгасамі было замацавана 1519 га зямлі, з яе ворнай – 746 га, за аднаасобнымі гаспадаркамі – 35 827, з яе ворнай – 21 845 га [4, с. 12]. На 1945 г. зямельны фонд 9 заходніх раёнаў Полацкай вобласці ў разрэзе землекарыстання размяркоўваўся наступным чынам: калгасы мелі – 8 723 га (у тым ліку ворнай зямлі і агародаў – 4 165 га, сенажацяў – 1320 га), саўгасы – 8 185 га (з іх ворнай зямлі і агародаў – 2 060 га, сенажацяў – 1578 га), сяляне – 423 436 га (з іх ворнай зямлі і агародаў – 250 430, сенажацяў – 92 585 га) [5, 53]. У справаздачах кіруючых органаў адзначалася, што меў месца недакладны ўлік зямлі, бо частка ворыва за гады вайны зарасла хмызняком і ператварылася ў лес, да таго ж частка зямельнага фонда была самастойна размеркавана паміж сялянамі, якія не хацелі яе вяртаць у калгасны фонд. Неаднародны сацыяльна-эканамічны ўклад актуалізаваў падзел на “заходнікаў” і “ўсходнікаў” і прадвызначыў спецыфіку сістэмы жыццезабеспячэння вясковага насельніцтва ў разглядаемы перыяд.

Для калгаснага сялянства Полацкай вобласці легальным спосабам жыццезабеспячэння была праца ў калгасах, дзе даходы па выніках заканчэння гаспадарчага года размяркоўваліся паміж членамі арцелі па працаднях (праўленнем калгаса і агульным сходам калгаснікаў зацвярджаліся па ўсіх сельскагаспадарчых работах нормы выпрацоўкі і расцэнкі кожнай работы ў працаднях у залежнасці ад кваліфікацыі, складанасці, цяжкасці). Фактычна гэта была натуральная сістэма аплаты, якая моцна залежала ад ураджайнасці, стану калгаснай гаспадаркі і ад таго, што і колькі заставалася пасля выканання калгасамі абавязковых дзяржаўных паставак. У сельскіх гаспадарках не хапала цяглавай сілы, сельскагаспадарчых машын і інвентару, кармоў для жывёлы. У сярэднім адзін трактар прыходзіўся на 2,5

²Фальклорна архіў ПДУ (ФА ПДУ): Зап. Лобачам У., Сумко А. у 2018 г. ад Гіль Феафаніі Іосіфаўны, 1940 г.н. у в. Калечполле Глыбоцкага р-на.

³ Зап. аўтарам (ЗА) у 2018 г. ад Снежын Станіславы Грыгор’еўны, 1923 г.н. у в. Жыгулі Верхнядзвінскага р-на.

калгасы, адна грузавае машына – на 5 [6, с. 474–475]. Пры такіх умовах землі апрацоўваліся дрэнна і ураджайнасць была нізкай. Асабліва гэта было адчувальна для калгасаў усходніх раёнаў Полацкай вобласці, дзе гаспадаркі знаходзіліся ў надзвычай складаным эканамічным становішчы і іншы раз на заробленыя працадні калгасам нечым было плаціць. Рэспандэнты адзначалі, што ў першыя гады пасля вызвалення на працадні амаль нічога не давалі: “Да вайны нічога было, і робілі, і стараліся, а пасля вайны галадавалі крэпка, цяжка было жыць. Калок запішуць. Давалі на яго якога хлеба. А які хлеб быў? Гірса⁴ была. Трудадні, ну як валы робілі” (Полацкі р-н)⁵; “Дзень работаеш, палку паставіць. Давалі грам сто гірсы. Яна пахожая на жыта, але лёгкая такая і там не хрэна нету унутры, усё раўно ж малолі” (Полацкі р-н)⁶; “Дарма робілі. Калок і калок не запішыць, трудадзень. Во як” (Расонскі р-н)⁷.

Вяскоўцы ў сваіх успамінах асабліва падкрэсліваюць, што атрымаць “жывыя грошы” за працу ў пасляваенным калгасе было практычна немагчыма, а рэальныя сумы выплат былі надзвычай мізэрнымі: “У калхозе плацілі трудадні, а колькі на той трудадзень? – Капейка. І то на футбол вышчытаюць (смяецца). – Нада было ж нейкую норму выпрацаваць? – Нада боло 40 сотак лёну вырваць і 40 сотак скасіць, чтобы трудадзень палучыць, а на трудадзень капейку палучыш” (Верхнядзвінскі р-н)⁸. У справаздачы пра вынікі 1947 года выканкам Полацкай вобласці адзначаў, што сярэдняя ўраджайнасць па калгасам ўсходніх раёнаў была нізкай: зернавыя – 3,9 цэнтнера за гектара, льносемя – 2,1, бульба – 6, і як следства аплата працадзён, за выключэннем невялікай колькасці гаспадарак, па зернавых складала менш кілаграма [7, л. 23]. Разам з тым адзначалася, што ў некаторых калгасах, пераважна з заходніх раёнаў вобласці, у выніку павышэння ўраджайнасці павышалася і аплата працадня (табл. 1). Не глядзячы на арганізацыйныя меры да пачатку 1950-х гг. усе галіны сельскай гаспадаркі знаходзіліся ў крызісным стане, у першую чаргу гэта датычылася хлебаробства.

Табліца 1. – Забеспячэнне працадзя (1947 год)

	Кол-ць на працадзень зернавых (кг)	Кол-ць на працадзень бульбы (кг)	Кол-ць на працадзень грошаў (руб)
Міёрскі р-н			
калгас “Праўда”	2,5	3	8
калгас “17 верасня”	3	7	6
калгас “Чырвоны сцяг”	3	4	4
Глыбоцкі р-н			
калгас “1 мая”	3,5	4	
калгас “ім. Варашылава”	2,5	3,5	
Полацкі р-н			
калгас “Чырвоная ніва”	1	6	
калгас “Заветы Ільіча”	0,6	7	
Расонскі р-н			
калгас “1 мая”	1	3	
калгас “7 з’ез Саветаў”	1	4	
Ушацкі р-н			
калгас “Перадавы”	2	8	
калгас “Хімік”	1,7	4,5	
калгас “Востраў”	1,2	2,7	
Дрысенскі р-н			
калгас “ім. Жукава”	1,3	2	1,75
калгас “Новы шлях”	1,2	1,5	0,80

Крыніца: ЗГА г. Полацка. – Ф.686. Воп. 1. Спр.118. Л.21.

Каб пракарміць сям’ю, некаторыя ўладкоўваліся на іншыя работы, займаліся па найму будаўніцтвам жылля, жывёлагадоўчых і культурна-адміністрацыйных аб’ектаў для калгасаў і ўстаноў. Адсутнасць матэрыяльнай зацікаўленасці адмоўна адбівалася на працоўнай дысцыпліне і прыводзіла да таго, што сяляне-калгаснікі не выпрацоўвалі абавязковы мінімум працадзён. У 1946 г. па БССР яго не

⁴ Гірса (бат.), *Bromus secalinus*, шматгадовая травяністая расліна сямейства злакавых, з’яўляецца пасяўным пустазеллем, якое засмечвае пасевы жыта; выкарыстоўваецца як кармавая культура ў жывёлагадоўлі.

⁵ФА ПДУ: Зап. Лобач У., Сумко А. у 2018 г. ад Маісеенка Марыі Філіпаўны, 1931 г.н. у в. Мураўшчына Полацкага р-на.

⁶ФА ПДУ: Зап. Лобач У., Сумко А. у 2018 г. ад Скачыхіна Васіля Міхайлавіча, 1936 г.н., Скачыхінай Ніны Анацьёўны, 1930 г.н. у в. Мураўі Полацкага р-на.

⁷ФА ПДУ: Зап. Лобач У. А., Сумко А. В. у 2016 г. ад Селезнёвай Лідзіі Аляксандраўны, 1929 г.н., у в. Кульнева Расонскага р-на.

⁸ЗА у 2018 г. ад Трапук Зінаіды Васільевны, 1932 г.н. у в. Азернікі Верхнядзвінскага р-на.

выканала 23,8% працаздольных калгаснікаў [8, с. 79]. З гадамі гэты паказчык пагаршаўся. Па Полацкай вобласці лічбы 1947 г. вельмі красамоўна сведчаць пра сітуацыю ў рэгіёне: 1 165 чалавек з усходніх раёнаў (з іх з Ветрынскага – 468, Полацкага – 281, Расонскага – 240) і 52 працаздольных калгаснікаў з заходніх раёнаў [7, л. 24]. Акрамя гэтага, дакументы Полацкай абласной пракуратуры сведчаць пра тое, што вясковае насельніцтва прыцягвалася да адказнасці за адказ выконваць дзяржпавіннасці. Так, у другой палове 1945 г. да адказнасці было прыцягнута 140 чалавек, у першай палове 1946 г. – 87 [9, л. 6].

Архіўныя матэрыялы і матэрыялы вуснай гісторыі сведчаць пра тое, што ў разглядаемы перыяд асноўную ролю ў жыццезабеспячэнні сялян адыгрывала ўласная прысядзібная гаспадарка, прычым гэта было характэрна як для ўсходніх, так і для заходніх раёнаў, асабліва калі там завяршылася калектывізацыя: *“Сваё кушалі, паназапашвалі, свірны...былі пазасыпаныя. А у калхозе гады тры нічога не палучалі. Там гірсы нейкай на плячах прынясець..., пуды тры, калі б не сваё, дык паздыхалі”* (Глыбоцкі р-н)⁹. Прычым ва ўмовах адсутнасці ўліку частка зямельнага фонда была самастойна размеркавана паміж сялянамі, якія свядома не спышылі яе вяртаць у калгасны фонд, бо фактычна сяляне выжывалі за яе кошт. Такое парушэнне статута сельскагаспадарчай арцелі ў павяенны галодны час з’явілася важнай крыніцай жыццезабеспячэння [8, с. 79]. Удакладненне і абмер прысядзібных участкаў пачаўся пасля прыняцця пастановы Савета Міністраў і ЦК У КП(б) ад 19 верасня 1946 г. “Аб мерах па ліквідацыі парушэнняў Статута сельскагаспадарчай арцелі ў калгасах”. На пачатак 1947 г. па краіне былі зафіксаваны 202 243 выпадкі “захопу” грамадскіх зямель у памеры 21 572 га, з іх 20 505 былі вернуты калгасам [8, с. 79]. У справаздачах адзначалася, што па Полацкай вобласці ў шэрагу калгасаў Ветрынскага, Дрысенскага, Полацкага, Ушацкага раёнаў асобныя калгаснікі мелі прысядзібныя ўчасткі ад 0,70 да 0,90 га [7, л. 25].

У разглядаемы перыяд значная частка таго, што давала ўласная гаспадарка, ішла на продаж. Аднак матэрыялы вуснай гісторыі фіксуюць, што калі для “ўсходнікаў” здабыць грашовыя сродкі для набыцця тавараў першай неабходнасці была праблемай элементарнага выжывання, то “заходнікі” маглі сабе дазволіць набыццё абноваў і былі асноўнымі прадаўцамі прадуктаў на рынках: *“Ну так вось...і не даясі, а прадасі”* (Верхнядзвінскі р-н)¹⁰; *“Я хадзіла з мамай на рынак у Дрысу. Паабешчаець мяне ўзяць, тады за руку павяжу трапачку, яна ж уцячэць ад мяне. Яна ж ідзе ў 4 утра, а я ж хачу спаць, але ж я хачу...там булачку купіць...ну, добрыя ж людцы былі. (А за грошы ці мянялі?) Деньгі давалі. Большінства былі з Западнай, большінства былі крэпкія. Нашых мала было. Нашы яшчэ не такія былі, а тыя... Прадавалі масла, тварог, смятану, яйцо. Зберуць за нядзелю, ну і пруюць тады. У каго конь свой быў, ен пасадзіць паню сваю, яна прадасць.. Яны аднаасобнікі былі. (А што яны куплялі?). Усё на свеце. Трапкі куплялі. Яны хлеб не куплялі. У іх хлеб свой быў. (А мама што за денежкі пакупала?) А хлеб, а мука”* (Верхнядзвінскі р-н)¹¹; *“Да, у Празарокі на кірмаш. А тады ўжо гэтыя яйкі там прадасць мама, там масла. А самі елі з банкі малака. Не выхадзіла каб, як цяпер кожны дзень катлеты ці што выпякаюць”* (Глыбоцкі р-н)¹².

У якасці дадатковай крыніцы жыццезабеспячэння ў павяенныя гады з’яўлялася збіральніцтва. Пераважна ім займаліся дзеці рознага ўзросту, якія практычна штодня хадзілі ў лес, збіралі ягады, грыбы, лекавыя расліны [10, с. 270]. Дарослыя займаліся гэтым у меншай ступені, бо былі занятыя іншымі справамі: *“Некалі было хадзіць. На работу летам з цёмнага да цёмнага. Прыедзіш. Хазяйства справіш, рабят накорміш і спаць (Расонскі р-н)”*¹³. Прадукты збіральніцтва ўключаліся ў паўсядзённы рацыён: *“Мы малыя бегалі, поўную даяначку наберым, прынясем і з малаком з’ядзем”* (Полацкі р-н)¹⁴; *“Чай, бралі траву, смароднік свій засушвалі, чабар, ой, чабар – самылучшы чай быў. Гэта ж красата. Набяром на цэлюю зіму”* (Верхнядзвінскі р-н)¹⁵; *“былі гэтыя сіроты ў нас там, ну дык вот пойдучы у лес і ягад насабіраюць, і эта. Ну і тады, ўсяк іх і таўклі. Ай, і так елі”* (Глыбоцкі р-н)¹⁶. Рэспандэнты адзначаюць, што збіральніцтва дапамагала, калі *“асобенна пара такая была голодная, кагда зерно наліваецца і яго нельзя сжаць, а хлеба уже нет і тагда ягад, малачка туда налілі, пахлебалі і пашлі спаць”* (Верхнядзвінскі р-н)¹⁷.

У цяжкія пасляваенныя гады ягады і грыбы старэйшыя дзеці нярэдка прадавалі ў бліжэйшым мястэчку ці горадзе, каб выручыць трошкі грошаў: *“Помню, пойдзем з братам, чарніц наберым, як мы там дацягвалі да горада – не помню, сядзем, стакачык прададзем за капячку. Там нас многа было, чалавек дзесяць. І кожны хочаць прадаць. Другі раз прадасі, а бывае, што і сам гэтыя чарніцы, есці ж хочацца.*

⁹Зап. Грэбень Я. А., Корсак А. І., Сумко А. В. у 2017 г. ад Грыбко Марыі, 1922 г.н. у в. Пятроўшчына Глыбоцкага р-на.

¹⁰ЗА у 2018 г. ад Трапук Зінаіды Васільевны, 1932 г.н. у в. Азернікі Верхнядзвінскага р-на.

¹¹ЗА у 2018 г. ад Гайбут Веры Кірылаўны, 1941 г.н. у в. Жыгулі Верхнядзвінскага р-на.

¹²ФА ПДУ: Зап. Лобач У., Сумко А. у 2018 г. ад Аляксандры Аляксандраўны, 1936 г.н. у в. Чарневічы Глыбоцкага р-на.

¹³ФА ПДУ: Зап. Лобач У., Сумко А. у 2016 г. ад Селезнёвай Лідзіі Аляксандраўны, 1929 г.н. у в. Кульнева Расонскага р-на

¹⁴ФА ПДУ: Зап. Лобач У., Сумко А. у 2018 г. ад Маісеенка Марыі Філіпаўны, 1931 г.н. у в. Мураўшчына Полацкага р-на.

¹⁵ФА ПДУ: ЗА у 2018 г. ад Гайбут Веры Кірылаўны, 1941 г.н. у в. Жыгулі Верхнядзвінскага р-на.

¹⁶ФА ПДУ: Зап. Лобачам У., Сумко А. у 2018 г. ад Гіль Феафаніі Іосіфаўны, 1940 г.н. у в. Калечполле Глыбоцкага р-на.

¹⁷ЗА у 2018 г. Немянёнак Ванды Міхайлаўны, 1936 г.н. у в. Жыгулі Верхнядзвінскага р-на.

Трошкі прынясём маме капеечак” (Верхнядзвінскі р-н)¹⁸. Звычайна дзеці сядзелі каля базара, бо гэта была не зусім легальная дзейнасць, але мясцовыя органы парадку з большага не ганялі малых, бо разумелі складанасць сітуацыі: “ (А міліцыя ганяла на рынку?) *Не, мы сядзелі пад заборам, около базара. Тетрадка у нас, нада ж было круціць. Дзякуй Богу, мы ні разу дамоў не прыняслі*” (Верхнядзвінскі р-н)¹⁹. Калі пачалі дзейнічаць нарыхтоўчыя пункты, то ягады і грыбы пачалі здаваць туды, каб атрымаць дадатковыя грошы: “(А вот як дзеці, можа сабіралі там ягады, грыбы насілі?) *Ну, а як жа. Дзеці! І самі мы хадзілі па ягадах, дзе адкрыта быў, здавалі там за капейкі тья ягады, і грыбы. (За капейкі сабіралі?) Нада ж было якую сітцэвую сукенку купіць*” (Глыбоцкі р-н)²⁰. Для дзяцей гэта была магчымая крыніца заробку, які яны выкарыстоўвалі, каб набыць неабходныя рэчы, напрыклад для школы, ці нейкі ласунак: “*У Лявонішыне адкрылася школа, там не спалілі, аў нас тры школьнікі. Пайшлі на луг і набралі два мяхі шчаўля. Селі, перабралі па шчаўлінке і заняслі ў магазін. Я, сястра і брат, прыняслі, паставілі. Мы ўжо не бяром, ужо набралі. Мы як заплачам, а мы ўжо ручкі купім, шыйткі купім, у школу пойдзем за шчавель. Гэта ж не цяперашнія мяшочки. Ішлі, цяжка ісці, 4 кіламетры ад магазіні. Прынеслі дамоў, мама какоры са шчаўля пекла*” (Верхнядзвінскі р-н)²¹; “*Мама кароў падоіць, а жара, ну, дзеткі, пойдзем у лес, хто сколькі кружачак мне набярэць. Набіралі па вядру (мы тады ў Юсціянаве ўжо жылі), а з Юсціянава тут цераз гэты лес да Язэпа Адамавіча, ён прымаў ягады. Прыйдзем, другі раз і позна...мы не баяліся ні лясоў, нікога. Прыняў у нас, даў 100 грам, помню, што весіў...у яго канфеты былі ўжо. За грошы. У Язэпа Адамавіча тут магазін быў і ён сабіраў ягады. Звесіць чарніку, тады маліны*” (Верхнядзвінскі р-н)²². Неабходна адзначыць, што рэспандэнты, якія пражывалі на тэрыторыі заходніх раёнаў Полацкай вобласці, адзначалі, што актыўнае збіральніцтва стала актуальным пасля таго, як былі арганізаваны нарыхтоўчыя пункты: “*Гэта ўжо пасле сталі іх прынімаць. Ну капейку можа якую мне.. я ж ужо помню хадзіла мне можа гадоў было дзесяць.(А колькі сабралі?) Ну, сабіралі сколькі каму хто сколька можаць. Вядро хто насабіраець, ну. А як не было дык і эта ж капейка, ну. Тья я ж капейкі, ну куды ў хату ж дамоў, куды прынасілі і нада ж было нешта купіць, надаж было нешта і надзець, надаж было нешта і абуць*” (Глыбоцкі р-н)²³.

Сялянскія ўласныя гаспадаркі абкладаліся вялікімі падаткамі. Кожны сялянскі двор павінен быў плаціць падатак на зямлю, пастаўляць дзяржаве (часта без уліку рэальных магчымасцяў) устаноўленую мясцовымі органамі ўлады колькасць сельскагаспадарчай прадукцыі (мяса, бульбу, малако, яйкі і інш). Асноўным з’яўляўся сельскагаспадарчы падатак, які з верасня 1939 г. пачаў налічвацца ў залежнасці ад даходу калгаснікаў, іншага сельскага насельніцтва па прагрэсіўнай шкале. Пастановай СМ СССР ад 30 чэрвеня 1948 г. і указам ВС СССР ад 13 і 15 чэрвеня таго ж года былі ўнесены змяненні ў закон аб сельгаспадатку – павялічваліся стаўкі на 30% пры ранейшых крыніцах і нормах даходнасці [8, с. 84]. Характэрнай асаблівасцю новых нарматыўных актаў з’яўлялася пашырэнне кола плацельшчыкаў за кошт скарачэння льготнікаў. Калі раней ад уплаты падаткаў вызваліліся мужчыны старэй 60, а жанчыны 55 гадоў, то цяпер яны абкладаліся на 50 %. Пагоршылася матэрыяльнае становішча сем’яў, страціўшых у гады вайны кармільца, дзе на забеспячэнні засталіся дзеці да 8 гадоў [8, с. 85]. Па вобласці ў першыя гады пасля вызвалення абавязковымі дзяржпастаўкамі абкладаліся 185 645 га калгаснага ворыва і 72 056 га калгасных сенажацяў, па адзінаасобнаму сектару – 247 562 га ворыва і 62 643 га сенажацяў [5, л. 35]. Улічваючы эканамічны стан, мясцовыя ўлады хадатайнічалі перад СНК БССР, каб на 1945 г. вызваліць ад падаткаў насельніцтва Асвейскага, Ушацкага і Расонскага і некаторых сельсаветаў Полацкага, Дрысенскага, Ветрынскага раёнаў. Аднак стаўкі на сельгаспадатак і іншыя плацяжы павялічваліся ў наступныя гады. Сяляне нават плацілі падатак на халасцякоў²⁴, прычым абкладаліся не толькі бяздзетныя, але і маласямейныя грамадзяне. Пры адсутнасці дзяцей сума падаткаў складала 150 р., пры наяўнасці аднаго дзіцяці – 50 р., дваіх – 25 р. [8, с.86]. Аплата падаткаў ажыццяўлялася з цяжкасцямі і каштавала сялянам апошніх натуральных і грашовых зберажэнняў. 25 верасня 1948 г. Сакратарыят ЦК УКП(б) прыняў пастанову “*Аб узмацненні падаткавай работы і арганізацыі паступлення сельгаспадатку*”, якая давала мясцовым партыйным органам права прымяняць надзвычайныя меры па збору сельгаспадатку да поўнай ліквідацыі нядоімкі [8, с. 85].

Сітуацыя з жыццезабеспячэннем у заходніх раёнах Полацкай вобласці ўскладнілася ў канцы 1940-х гадоў, калі быў узят курс на калектывізацыю рэгіёна: “*Каліктывізацыя... Забралі ў мужыка ўсё. Забралі прыгожых каней, запраж, плугі, бароны, машыны малатарныя. Аставілі мужыку толькі хату з*

¹⁸ЗА у 2018 г. ад Гайбут Веры Кірылаўны, 1941 г.н. у в. Жыгулі Верхнядзвінскага р-на.

¹⁹ЗА у 2018 г. ад Гайбут Веры Кірылаўны, 1941 г.н. у в. Жыгулі Верхнядзвінскага р-на.

²⁰ФА ПДУ: Зап. Лобач У., Сумко А. у 2018 г. ад Аляксандры Аляксандраўны, 1936 г.н. у в. Чарневічы Глыбоцкага р-на.

²¹ЗА у 2018 г. ад Быкавай Яніны Барысаўны, 1932 г.н. у в. Зябкі Верхнядзвінскага р-на.

²²ЗА у 2018 г. ад Гайбут Веры Кірылаўны, 1941 г.н. у в. Жыгулі Верхнядзвінскага р-на.

²³ФА ПДУ: Зап. Лобачам У., Сумко А. у 2018 г. ад Гіль Феафаніі Іосіфаўны, 1940 г.н. у в. Калечполле Глыбоцкага р-на.

²⁴Падатак на халасцякоў як самастойны пацёж сельскага насельніцтва адмяняўся ўказам Прэзідыўма ВС СССР “*Аб сельгаспадатку*” 7 мая 1952 г.

4 вугламі з кускам зямлі, за якую не зналі якіх падаткаў яшчэ не плаціць” (Браслаўскі р-н)²⁵. Скарачэнне колькасці аднаасобных гаспадарак вырашалася шляхам павялічэння падаткаў. Становішча рэзка пагоршылася пасля прыняцця пастановы СМ БССР ад 20 ліпеня 1948 г., якая павялічыла памер надбавак – пры даходзе да 10 тыс. руб. на 50%, ад 10 да 15 тыс. – 75%, звыш 15 тыс – 100% [8, с. 94]. Павышаныя стаўкі сельгаспадатку складалі 6 000, 2 200, 1 100 р. У лютым 1949 г. быў узят курс на правядзенне суцэльнай калектывізацыі у заходніх абласцях. К сакавіку 1950 г. Браслаўскі і Докшыцкі раёны амаль завяршылі калектывізацыю. Успаміны жыхароў сведчаць пра тое, што паскораная калектывізацыя была дастаткова цяжкай “А як ужо сталі калхозы ў 50-м гаду, тады ужо паадбіралі зямлю, паадбіралі коней лішніх і абагулівалі у каго там які амбар, ці свіран, ці што. Усё забіралі, толькі астаўлялі адну хату і адзін хлеў. Канешне ні хацелі ў калхоз! Ну, а што зробіш, калі Сталін так сздаў такі указ што б ішлі. А ў калхозі, войдуць во як, і мае хадзілі радзіцілі, увесь дзень атробяць, а ім тудадзень пісалі. А за гэтак тудадзень нічога ні плацілі. Усё дарма рабілі. Рабілі людзі дарма. І так рабілі кожны дзень: ад цёмнага да цёмнага, і у вакрэснікі” (Глыбоцкі р-н) [11, с. 260]. Калектывізацыя заходнебеларускай вёскі адмоўна адбілася на ўзроўні жыцця вясковага насельніцтва. Большасць калгасаў вызначалася нізкімі ўраджаямі збожжавых і бульбы. Нездавальняючая арганізацыя працы прыводзіла да таго, што асноўныя сельскагаспадарчыя работы, такія як правядзенне сева яравых азімых, уход за пасевамі, уборка ўраджаю, праводзіліся са спазненнямі, парушэннямі аграгэхнікі [8, с. 98].

Своечасовы разлік з дзяржавай для большасці стаў немагчымым. Каб выжыць сяляне вымушаны былі звяртацца часцей да **нелегальных спосабаў жыццезабеспячэння, адным з якіх стала самагонаварэнне**. Ва ўмовах пасляваеннай карткавай сістэмы забеспячэння і таварнага дэфіцыту, адсутнасці грашовых сродкаў у вясковага насельніцтва ў разглядаемы перыяд, самагон стаў хадавой валютай падчас нелегальных тавараабменных аперацый і рэальнай крыніцай для заробку грошай, неабходных для самазабеспячэння і для выплаты падаткаў [12, с. 128]. Адсюль самагонаварэнне, якое набыло шырокі размах і масавасць у пасляваенныя гады, можна ахарактарызаваць як *нелегальны промысел па вырабу алкаголя з мэтай продажу ці, у меншай ступені, для ўласных патрэб*. Рэспандэнты ўзгадваюць, што на самагон мянялі хадавыя тавары, якія нельга было вырабіць у хатніх умовах. Пэўная частка самагона, прызначанага на продаж, накіроўвалася ў гарады і мястэчкі. Улічваючы, што самагонаварэнне было забаронена і каралася жорстка, абмен адбываўся таёмна, на рынках, дзе прадавалі яйкі, малако і іншыя прадукты. У першыя паваяенныя гады прадаўцы і пакупнікі самагону загадзя ўдакладнялі і дамаўляліся на конт часу і месца продажу: “Яна ж ідзе на базар. Таргуець. Яны і напросяць: “Ты мне ў такую та хату прынясі, дамоў”. Гналі з бульбы, зярно прарошчвалі. Бяна стаяла пад ракой, там і гналі. Мама насіла ў Дрысу. Занясець у хату знаёмым жыводам бутылку ці дзве і на мыла там, на соль, на табаку, запалкі. Гэтага не было ў магазінах. Плацілі тым жа, што яна прасіла” (Верхнядзвінскі р-н)²⁶. Трацілі заробленыя нелегальным промыслам грошы звычайна на хлеб, абутак ці адзенне, набыццё хатняй жывёлы: “Трэба было жыць. Прадавалі (самагон) па-троху. Хлеба не за шта купіць, ні мукі купіць, нічога не было пасля вайны. Во як жылі” (Расонскі р-н)²⁷.

Практычна за ўсе паслугі гаспадарчага плану (узворванне прысядзібнага участка, дапамога ў будаўніцтве, дастаўка дроваў, арэнда цяглай сілы – каня і т.п.) ва ўмовах дэфіцыту грашовых сродкаў сяляне разлічваліся саматужна вырабленым алкагольным напоем. Неабходна адзначыць, што палявыя экспедыцыйныя матэрыялы сведчаць, што мяжа паміж спажывецкім, спажывецка-таварным і таварным тыпамі самагонаварэння была дастаткова ўмоўная, бо большасць самагоншчыкаў вырабляла саматужную гарэлку і для асабістага спажывання, і для дадатковага заробку. Разам з тым вялікія аб’ёмы вырабленага самагону і запатрабаванасць яго на рынку спарадзілі інстытут пасрэднакаў (перакупшчыкаў), якія атрымлівалі прыбытак за перапродаж алкаголю. Так, напрыклад, у 1948 г. была асуджана да адбывання пакарання ў працоўных лагерах жыхарка Браслаўшчыны, якая сістэматычна займалася скупкай і перапродажам самагону, пры вобшуку ў якой была выяўлена вялікая сума грошай і шмат самаробнага алкаголю [13, л. 7]. Архіўныя даныя адносна перакупшчыкаў знаходзяць пацвярджэнне і ў матэрыялах вуснай гісторыі: “Гналі ціханька. Пасля вайны хаділа на рынак у Бігосава і ў грелке, на жывот прывяжэт. А там у неё была падруга. Ана падруге прінесёт, та, естэственна, ей заплаціт сколькі там і прадаст”²⁸ (Верхнядзвінскі р-н). У Полацкай вобласці за 1948 год да судовай адказнасці за самагонаварэнне і збыт нелегальнага алкаголю было прыцягнута 673 асобы [13, л. 7]. У прыватнасці, было канфіскавана 120 самагонных апаратаў, 404 літра самагону, 618 ведраў брагі, на выраб якой пайшло амаль 3 тонны сельскагаспадарчай прадукцыі (жыта, бульбы, буракоў). Пры гэтым, як адзначала пракуратура Полацкай вобласці, найбольшы размах самагонаварэнне мела ў заходніх раёнах, дзе яшчэ ў дастатковай

²⁵ ФА ПДУ: Зап. Губскі А. ад Пурвін Марыі Іосіфаўны, 1935 г.н. у в. Рудабісць Браслаўскага р-на.

²⁶ЗА у 2018 г. ад Снежын Станіславы Грыгор’еўны, 1923 г.н. у в. Жыгулі Верхнядзвінскага р-на.

²⁷ФА ПДУ: Зап. Лобач У., Сумко А. у 2016 г. ад Селезнёвай Лідзіі Аляксандраўны, 1929 г.н., у в. Кульнева Расонскага р-на.

²⁸ЗА у 2018 г. Немянёнак Ванды Міхайлаўны, 1936 г.н. у в. Жыгулі Верхнядзвінскага р-на.

ступені захоўваліся аднаасобныя гаспадаркі, якія мелі дастатковыя рэсурсы для вырабу хатняй гарэлкі. Судовая статыстыка фіксавала, што для вырабу самагонкі без мэты збыту ў 94,6% выпадках выкарыстоўваліся прадукты ўласнай гаспадаркі і толькі ў 5,4% выпадках прадукты купляліся на рынках ці ў гандлёвых арганізацыях [14]. Аднак прыведзеная статыстыка не ўлічвае тых аб'ёмаў сыравіны, выкарыстанай для вырабу самагону, якія былі скрадзены сялянамі ў калгасе.

У галодныя павенныя гады калгасная маёмасць таксама разглядалася як нелегальная крыніца даходаў. “(А да таго, да кароўкі, як жылі?) *Мама з фермы насіла. Бралі ўсе малачко. Быў очань харошы прадседацель. І кажыць, ну, я знаю, што вы бераце, ну, глядзіце, каб большае начальства вас не устрэціла. Многа не бярыце, на літру бярыце. Але ж хто там на літру браў?*” (Верхнядзвінскі р-н)²⁹; “*Бедна ж жылі, хаця бы хто 4, хто 5 кілаграм украдзе. А такія ж былі людзі, што і прадавалі. Сабе ўкраў, мне ўдалося, я маўчу, а ты панёс – цябе прадам. А давалі і 7, і 6, і 5 гадоў за 5, за 8 кілаграм*” (Глыбоцкі р-н)³⁰. Скарачэнне паступлення хлеба на ўнутраны рынак, рост цэн вясной 1947 г. прывялі да павелічэння крадзяжоў збожжа. 4 чэрвеня 1947 г. быў выдадзены ўказ аб адказнасці за раскраданне сацыялістычнай маёмасці. Большасць спраў была ўзбуджана па дробных выпадках у калгасах падчас уборкі ўраджаю (у трэцім квартале 1947 г. 51, 3 % прыцягнутых па гэтай катэгорыі спраў). У параўнанні з другім кварталам (тады адказнасць за крадзяжы наступала па законе ад 7 жніўня 1932 г.) у 3-м квартале 1947 г. па БССР па калгасах было прыцягнута на 2003 чалавекі больш [15]. Рэалізацыя карнай палітыкі знайшла і адлюстраванне і ў народнай памяці: “*Было ў нас у Мошніцы тры жэнішчыны пасадышы. Десяць гадоў ім далі. Яны, ну, некалі такая машына была, што малаціла зерне і яны не зерне ж укралі, а толькі што падмялі каля машыны гэтай, ну вот і па дзесяць гадоў далі. Яны адседзілі на тры гады і затым амністыя.*” (Расонскі р-н)³¹; “*Судзілі за каласок. З Барадуліна была баба і яй 10 гадоў далі за каласкі. За ракой схадзіла (р. Свольна) каласкоў набрала. Не адну пасадылі. – А як іх лавілі? Хтосьці данасіў? – Яны па полю еділі. Спецыяльна чалавек быў, які ездзіў па палях*” (Верхнядзвінскі р-н)³².

Пасля смерці І. Сталіна пачаўся пошук шляхоў, скіраваных на паляпшэнне стану сялянскага насельніцтва, і перагляд сталінскай мадэлі эканамічных узаемаадносін дзяржавы з калгаснікамі. Старшыня Савета Міністраў Г. Маляноў на сесіі Вярхоўнага Савета СССР выступіў з прапановай пераглядзець нормы абавязковых паставак і спісаць нядоімку за мінулыя гады. Быў прыняты новы закон “Аб сельскагаспадарчым падатку”, які замест прагрэсіўнай стаўкі ўводзіў прынцып цвёрдага падаткаабкладання. Сярэдняя стаўка сельскагаспадарчым падатку па БССР устанавілася ў памеры 8,5 р. за сотку [8, с. 87]. У выніку падаткі памяншаліся амаль напалову. Усе нядоімкі з гаспадарак калгаснікаў былі спісаны. Гэта садзейнічала паляпшэнню эканамічнай сітуацыі ў вёсцы, што выявілася ў дасягненні адноснай стабільнасці і дабрабыту асабістых гаспадарак сялян, якія вобразна пазначалі завяршэнне пасляваеннага аднаўлення фальклорнымі катэгорыямі “зажыліся”, “закасмацелі”.

Заклучэнне. У перыяд пасляваеннага аднаўлення сістэма жыццезабеспячэння беларускай вёскі мела сваю спецыфіку. Вельмі выразна яна прасочваецца на прыкладзе Полацкай вобласці, якая існавала з 1944 па 1954 год і мела ў сваім складзе раёны з рознымі тыпамі сацыяльна-эканамічнага ўкладу і, адпаведна, розным узроўнем дабрабыту насельніцтва. На стартавыя ўмовы пасляваеннага аднаўлення паўплывалі ваенныя падзеі Вялікай айчыннай вайны і знаходжанне раёнаў у розных адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінках падчас акупацыі, што, у сваю чаргу, яшчэ больш паглыбіла сацыяльна-эканамічны разлом паміж імі. Пасля вызвалення заходняй раёны Полацкай вобласці былі ў параўнальна лепшай гаспадарчай сітуацыі, чым усходнія. Асабліва катастрофічнае становішча было раёнах, дзе нацысты ў барацьбе з партызанамі праводзілі палітыку “выпаленай зямлі”. Неаднародны сацыяльна-эканамічны ўклад актуалізаваў падзел на “заходнікаў” і “ўсходнікаў” і прадвызначыў спецыфіку сістэмы жыццезабеспячэння вясковага насельніцтва ў разглядаемых перыяд.

Для калгаснага сялянства Полацкай вобласці, якое пераважна размяшчалася ва ўсходніх раёнах, афіцыйным спосабам жыццезабеспячэння была праца ў калгасах, дзе даходы па выніках заканчэння гаспадарчага года размяркоўваліся паміж членамі арцелі па працяднях і моцна залежалі ад уражайнасці, стану калгаснай гаспадаркі і ад таго, што і колькі заставалася пасля выканання калгасамі абавязковых дзяржаўных паставак. У заходніх раёнах ў павяненны час пераважалі аднаасобныя гаспадаркі, якія і забяспечвалі асноўныя аб'ёмы сельскагаспадарчай вытворчасці.

Вяскоўцы ў сваіх успамінах асабліва падкрэсліваюць, што атрымаць “жывыя грошы” за працу ў пасляваенным калгасе было практычна немагчыма, а рэальныя сумы выплат былі надзвычай мізэрнымі, што падцвярджаюць архіўныя дакументы. Адсутнасць матэрыяльнай зацікаўленасці прыводзіла да таго, што сяляне-калгаснікі не выпрацоўвалі абавязковы мінімум працадзён, а каб пракарміць сям'ю,

²⁹За у 2018 г. ад Гайбут Веры Кірылаўны, 1941 г.н. у в. Жыгулі Верхнядзвінскага р-на.

³⁰ФА ПДУ: Зап. Лобач У., Сумко А. у 2018 г. ад Аляксандры Аляксандраўны, 1936 г.н. у в. Чарневічы Глыбоцкага р-на.

³¹ФА ПДУ: Зап. Лобач У., Сумко А. у 2016 г. ад Соф'і Фёдаравы Малахавай, 1936 г.н. у в. Сакалішча Расонскага р-на.

³²За у 2018 г. ад Трапук Зінаіды Васільевны, 1932 г.н. у в. Азернікі Верхнядзвінскага р-на.

уладкоўваліся на іншыя работы, займаліся па найму будаўніцтвам жылля, адміністрацыйных аб'ектаў для калгасаў і ўстаноў ці з ўсходніх раёнаў хадзілі на заробкі ў заходнюю частку вобласці.

Архіўныя матэрыялы і матэрыялы вуснай гісторыі сведчаць пра тое, што ў разглядаемы перыяд асноўную ролю ў жыццезабеспячэнні сялян адыгрывала ўласная гаспадарка, прычым гэта было характэрна як для ўсходніх, так і для заходніх раёнаў. Прычым частка зямельнага фонда ў першыя гады пасля вызвалення была самастойна размеркавана паміж сялянамі, якія свядома не спышылі яе вяртаць у калгасны фонд, бо фактычна жылі за яе кошт і такое парушэнне статута сельскагаспадарчай арцелі у той галодны час з'явілася важнай крыніцай існавання. Важнымі дадатковымі крыніцамі жыццезабеспячэння былі разнастайныя промыслы, якія мелі як легальны (збіральніцтва, рыбалоўства), так і крымінальны (самагонаварэнне) характар. Самагонаварэнне ў гэты час мае шырокі маштаб і масавую распаўсюджанасць сярод сельскага насельніцтва вобласці, бо ўяўляла сабой эфектыўны спосаб "канвертацыі" сельскагаспадарчай прадукцыі ў "жывыя грошы" і такім чынам забяспечвала неабходныя фінансавыя сродкі для аднаўлення ўласнай гаспадаркі.

ЛІТАРАТУРА

1. Лурье, С.В. Историческая этнология [Электронны рэсурс] / С.В. Лурье. – Рэжым доступу: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Lyrie/27.php.
2. Памяць : гіст.-дакум. хроніка Верхнядзвінскага раёна : у 2 кн. – Мінск : Паліграффармленне, 2000. – Кн. 2. – 395 с.
3. К'яры, Бернгард. Штодзённасць за лініяй фронту: Акупацыя, калабарацыя і супраціў у Беларусі (1941–1944 г.) / Б. К'яры. – Мінск, 2005. – 390 с.
4. Послевоенное развитие Глубокского района: 1944–1950 гг. : документы и материалы / сост. Н.А. Боровик [и др]. – Минск : Медисонт, 2010. – 424 с.
5. Занальны дзяржаўны архіў горада Полацка (далее – ЗГА г. Полоцка). – Ф. 1947. Воп. 1. Спр. 3.
6. Сялянства // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. / рэдкал. : Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2001. – Т. 6. Кн. 1. – 591 с.
7. ЗГА г. Полацка. – Ф. 686. Воп. 1. Спр. 118.
8. Гісторыя Беларусі : у 6 т. / М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Экоперспектива, 2011. – Т. 6. Беларусь у 1946 – 2009 гг. – 728 с.
9. ЗГА г. Полоцка. – Ф. 964. Воп. 1. Спр. 21.
10. Этнокультурные процессы Белорусского Подвинья (Витебщины) в прошлом и настоящем / А. Вл. Гурко [и др.] ; науч. ред. А. Викт. Гурко ; Нац. акад. наук Беларуси, Центр исслед. белорус. культуры, языка и лит., Ин-т этнографии и фольклора имени Кондрата Крапивы. – Минск : Беларуская навука, 2017. – 628 с.
11. Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 2. Народная проза беларусаў Падзвіння : у 2 ч. / уклад., прадм. і паказ. У.А. Лобача. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – Ч. 2. – 368 с.
12. Сумко, А.В. Эканамічны і сацыякультурны аспект самагонаварэння ў сельскім ландшафце Паўночнай Беларусі ў другой палове 1940-х – 1960-х гг. / А.В. Сумко // Вестн. Полоц. гос. ун-та. Сер. А. Гуманитарные науки. – 2018. – № 9. – С. 127–135.
13. ЗГА г. Полоцка. – Ф. 964. Воп. 2. Спр. 49.
14. Дело о полном уничтожении самогона [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/2082632>.
15. Кашталян, І. Эканамічная штодзённасць БССР у 1945–1953 гг. / І. Кашталян // Репрессивная политика советской власти в Беларуси [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://mb.s5x.org/homoliber.org/ru/rp/rp030112.html>.

Паступіў 25.11.2018

LEGAL AND CRIMINAL WAYS OF LIFE SUPPORT OF THE BELARUSIAN VILLAGE DURING THE POST-WAR RECONSTRUCTION (ON THE EXAMPLE OF THE POLOTSK REGION)

A. SUMKO

The article deals with the specifics of life support of the Belarusian village during the post-war reconstruction, analyzes the place of illegal crafts in the system of economic activities and their role in improving the welfare of the rural population. Field ethnographic materials and archival documents became the priority source base of the research.

Keywords: *life support culture, post-war reconstruction, village, Polotsk region, agriculture, illegal economic activity.*